

Παγκοσμιοποίηση και Δημοκρατία

Μουζέλης Νίκος

Ομότιμος Καθηγητής

London School of Economics

Περίληψη

Το κείμενο αυτό που είναι μεταφορά εισήγησης του ερευνητή σε ημερίδα του Δικτύου εστιάζει στο θέμα παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία. Διακρίνονται και αναλύονται τέσσερις διαστάσεις που αναφέρονται: α) στην οριοθέτηση της παγκοσμιοποίησης, β) τις διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης, γ) τη σχέση παγκοσμιοποίησης και Δύσης, και δ) παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία στις αναδύμενες οικονομίες της Ασίας. Η θέση που υποστηρίζεται είναι ότι ενώ η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να διαβρώνει τη δημοκρατία στη Δύση, μοιάζει να την ενισχύει στις αναδύμενες κοινωνίες.

Λέξεις κλειδιά

Παγκοσμιοποίηση, Δημοκρατία, Δύση, Αναδύμενες Οικονομίες.

Κυρίες και Κύριοι,

Η δική μου εισήγηση είναι πιο γενική αλλά, νομίζω, πως συνδέεται με όσα έχουν ειπωθεί. Το θέμα μου είναι παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία και θα θίξω τέσσερις διαστάσεις του προβλήματος:

1. Τι είναι ακριβώς η παγκοσμιοποίηση;
2. Ποιες είναι οι διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης;

3. Παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία στη Δύση, και
4. Παγκοσμιοποίηση και Δημοκρατία σε μερικές αναδυόμενες οικονομίες στην Ασία.

1. Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι πρόσφατο φαινόμενο. Ο Immanuel Wallerstein, ένας στοχαστής που έχει γράψει σημαντικά πράγματα για την παγκοσμιοποίηση, μας λέει ότι το πρώτο παγκόσμιο σύστημα, όπως το αναφέρει, το βλέπουμε στην Ευρώπη στο 17^ο αιώνα, όπου έχουμε μια διεθνή αγορά στην οποία συμμετέχουν κράτη και ανταγωνίζονται στο οικονομικό πεδίο, χωρίς να μπορέσει ένα από αυτά τα κράτη να υπερισχύσει πολιτικά και να εγκαταστήσει ένα imperium, να δημιουργήσει δηλαδή μια αυτοκρατορία. Πράγμα το οποίο συνέβαινε παλιά με την κινεζική αυτοκρατορία κτλ. Βέβαια ο Ναπολέων προσπάθησε να κάνει ακριβώς αυτό και δεν τα κατάφερε. Μια δεύτερη παγκοσμιοποίηση που προηγήθηκε της σημερινής, ήταν αυτή από το 1860 μέχρι το 1914, μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που και εκεί βλέπουμε ένα απότομο άνοιγμα των διεθνών αγορών, τεράστιες ανισότητες και γενικά τη δημιουργία ενός πλαισίου υπό την αγγλική ηγεμονία. Τέλος, η τρίτη παγκοσμιοποίηση αρχίζει τη δεκαετία του '70. Πάλι βλέπουμε ένα απότομο άνοιγμα των αγορών, και κυρίως των χρηματιστηριακών αγορών υπό την αμερικανική ηγεμονία.

Εάν ρωτήσουμε ποιο είναι το κοινό σημείο ανάμεσα σε αυτές τις τρεις παγκοσμιοποιήσεις, πώς μπορεί δηλαδή κανείς να τις συγκρίνει, ένας τρόπος να το κάνει αυτό είναι να πάρει σαν κριτήριο το βαθμό διεξόδου των παγκόσμιων οικονομικών μηχανισμών στις χώρες που συμμετέχουν στο παγκόσμιο σύστημα. Και από αυτή την άποψη βλέπουμε ότι η διεξόδυση αυτών των μηχανισμών το 17^ο αιώνα είναι πολύ μικρή, είναι σχετικά επιφανειακή, και για αυτό βλέπουμε ότι η τοπική παραδοσιακή κοινότητα και το κράτος έχουν μια σχετική αυτονομία σε σχέση με το παγκόσμιο σύστημα. Στη δεύτερη παγκοσμιοποίηση στο 19^ο αιώνα και στις αρχές του

20^{ου} η διείσδυση μεγαλώνει, η παραδοσιακή κοινότητα χάνει την αυτονομία της, ο πολιτικός, οικονομικός τοπικισμός αδυνατίζει πάρα πολύ, ενώ το κράτος αυτής της περιόδου, το λεγόμενο κράτος-έθνος, διατηρεί την αυτονομία του. Το κράτος-έθνος είναι διαφορετικό από όλα τα προ-νεωτερικά κράτη, γιατί κατορθώνει να διεισδύσει στην περιφέρεια μιας κοινωνίας, κάτι που δεν ήταν δυνατό σε προ-νεωτερικές καταστάσεις. Έτσι βλέπουμε την ένταξη όλου του πληθυσμού στο εθνικό κέντρο. Βλέπουμε επίσης μια μεταφορά πόρων από την περιφέρεια στο κέντρο και μια συγκέντρωση όχι μόνο των μέσων παραγωγής αλλά και των μέσων κυριαρχίας και των μέσων επιρροής. Τέλος, με την τρίτη παγκοσμιοποίηση, τη σημερινή, η διείσδυση είναι τεράστια, πρωτοφανής και αυτό βέβαια οφείλεται στις νέες τεχνολογίες. Αν πάρουμε μια πολυεθνική (π.χ. την Sony), βλέπουμε ότι η διείσδυση έχει φτάσει σε τέτοιο βαθμό που υπάρχουν παρακλάδια αυτής της εταιρείας όχι μόνο σε κάθε χώρα αλλά και σε κάθε πόλη της υφελίου. Εδώ, βέβαια, δεν έχουμε μόνο το χάσιμο της αυτονομίας της τοπικής κοινότητας, αλλά και την αυτονομία του κράτους να έχει μειωθεί σημαντικά. Το κράτος πια δεν μπορεί να ελέγξει μέσα στα σύνορά του τα κεφάλαια, την εγκληματικότητα, τη ροή της πληροφόρησης κτλ.

2. Το δεύτερο θέμα είναι οι διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Όπως είναι γνωστό η παγκοσμιοποίηση δεν έχει μόνο μια οικονομική διάσταση όπου κύριοι παίκτες είναι οι πολυεθνικές εταιρείες, αλλά έχει και μια πολιτική διάσταση όπου κύριοι παίκτες παραμένουν τα κράτη-έθνη. Υπάρχει ο μύθος ότι το κράτος-έθνος συρρικνώνεται με την παγκοσμιοποίηση και ότι μπορεί στο μέλλον να εξαφανιστεί. Νομίζω αυτό δεν συμβαίνει. Αυτό που συμβαίνει είναι η έκλειψη του κρατισμού, όχι του κράτους. Απεναντίας το κράτος στη σημερινή εποχή δεν συρρικνώνεται αλλά μεγαλώνει. Οι πόροι που διαχειρίζεται είναι πολύ πιο μεγάλοι σήμερα από ό,τι ήταν πριν από το 1970.

Ακόμη και στη θατσερική Αγγλία ισχύει αυτό. Δηλαδή, με άλλα λόγια, το σύστημα των κρατών παρά το σύστημα των πολυεθνικών - αν το δούμε σαν σύστημα και όχι σαν μεμονωμένα κράτη - υπερισχύει. Τα κράτη-έθνη είναι, ακόμη, η ραχοκοκαλιά του διεθνούς συστήματος. Η παγκοσμιοποίηση έχει και μια κοινωνική διάσταση. Εδώ βλέπουμε σιγά - σιγά τη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, όπου οι κύριοι παίκτες είναι οι παγκόσμιες μη κυβερνητικές οργανώσεις που έχουν μεν ένα συμβολικό κεφάλαιο πολύ σημαντικό, όχι όμως και οικονομικό κεφάλαιο. Και τέλος υπάρχουν και τα νέα κινήματα, τύπου Γένοβας. Για μερικούς αυτά τα κινήματα μπορεί να γίνουν συλλογικά υποκείμενα, ικανά να μετατρέψουν, να φέρουν ριζικές αλλαγές, όπως έφεραν τα εργατικά κινήματα στο 19^ο αιώνα. Πράγμα που είναι αμφισβητήσιμο. Κατά τη γνώμη μου, για διάφορους λόγους που δεν μπορώ να εξηγήσω εδώ, δεν έχουν την ίδια ισχύ που είχαν τα συνδικάτα στο 19^ο αιώνα. Τέλος, στον πολιτισμικό χώρο, κύριοι παίκτες είναι αυτοί που ελέγχουν τα ΜΜΕ. Υπάρχει μια απίστευτη συγκέντρωση των ΜΜΕ. Αν πάρουμε, για παράδειγμα, το φαινόμενο Murdoch που βασικά ένα πρόσωπο, χωρίς ευθύνες στο δημόσιο χώρο, ελέγχει ένα πολύ σημαντικό μέρος των παγκόσμιων ΜΜΕ, καταλαβαίνουμε σε τι βαθμό υπάρχει συγκέντρωση σε παγκόσμιο επίπεδο των ΜΜΕ. Με βάση αυτό βλέπουμε την κατασκευή μιας παγκόσμιας καταναλωτικής κουλτούρας που διεισδύει και στις πλούσιες αλλά και στις φτωχές χώρες, και που βασικά αυτού του είδους η συγκέντρωση διαμορφώνει τις ταυτότητες σε βαθμό που δεν διαμορφώνουν πια το σχολείο, η Εκκλησία, η οικογένεια, κτλ.

3. Περνώ τώρα στο τρίτο μέρος, στην παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία. Εδώ πρέπει να δούμε το πρόβλημα από μια ιστορική διάσταση. Στις απαρχές της εκβιομηχάνισης, βλέπουμε στην Δύση μια ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Το κεφάλαιο είναι πολύ πιο δυνατό από την εργασία και ο λόγος είναι πως η εργατική τάξη δεν είναι

οργανωμένη (σε μερικές χώρες, μάλιστα, απαγορεύεται αυτή η οργάνωση των συνδικάτων) ενώ το κράτος παίζει το ρόλο του νυχτοφύλακα. Λόγω αυτού, οι ανισότητες είναι τεράστιες και υπάρχει μια εξαθλίωση, πραγματική εξαθλίωση του εργατικού δυναμικού. Σε μια δεύτερη περίοδο, στη λεγόμενη «χρυσή εποχή της σοσιαλδημοκρατίας» (από το '45 μέχρι το '70) βλέπουμε μια ισορροπία κεφαλαίου και εργασίας, η οποία οφείλεται στην οργάνωση των συνδικάτων, στη δημιουργία μαζικών συνδικάτων και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και στο κράτος πρόνοιας που οδήγησαν στην άμβλυνση των ανισοτήτων και στην επιτυχία ενός συνδυασμού υψηλής παραγωγικότητας, κοινωνικής συνοχής και δημοκρατίας. Ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, βλέπουμε σε αυτή την περίοδο τη διάχυση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων από το επίπεδο των ελίτ στο επίπεδο των λαϊκών στρωμάτων. Πηγαίνοντας τώρα στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση που ζούμε σήμερα, βλέπουμε ξανά μια έντονη ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, η οποία οφείλεται στην εκπληκτική κινητικότητα του κεφαλαίου. Αν προσπαθήσει κανείς να επιβάλλει αυστηρούς ελέγχους στο κεφάλαιο, όπως ξέρετε, το κεφάλαιο πάει σε χώρες όπου η εργασία είναι φθηνή, οι συνθήκες εργασίας πρωτόγονες και τα συνδικάτα πολύ αδύναμα. Αυτή η κατάσταση φέρνει στις ανεπτυγμένες χώρες ένα είδος ανάπτυξης με ανεργία, πράγμα που αποδυναμώνει ακόμη περισσότερο τα συνδικάτα (όπως ξέρουμε η ανεργία πάντα περιθωριοποιεί τα συνδικάτα). Αυτό βέβαια φέρνει πάλι τεράστιες ανισότητες και οδηγεί στο πέρασμα από την οικονομία της αγοράς, στη λεγόμενη κοινωνία της αγοράς - δηλαδή μια κοινωνία όπου η οικονομική λογική κυριαρχεί και καταργεί, σε ένα μεγάλο βαθμό, τις λογικές όλων των άλλων θεσμικών χώρων. Για να δώσω ένα παράδειγμα από τη δική μου εμπειρία: στο LSE όταν ξεκίνησα την καριέρα μου οι πιο ικανοί φοιτητές πήγαιναν σε τμήματα Ανθρωπολογίας, Φιλοσοφίας, Ιστορίας κτλ. Σήμερα πάνε στο Management, Business Administration,

χρηματοπιστωτικές σπουδές κτλ., δηλαδή σιγά - σιγά το LSE μεταμορφώνεται σε ένα Business School. Θα μου πείτε: δεν πρέπει να υπάρχει σχέση μεταξύ της οικονομίας και του πανεπιστημίου; Ναι, υπάρχει σχέση, αλλά αυτή θα πρέπει να είναι μια σχέση ισορροπημένη, να μην είναι μια σχέση μη ισορροπίας που βασικά αποδυναμώνει τη βασική λογική του πανεπιστημίου που είναι η δημιουργία νέας γνώσης και η μετάδοσή της. Η δημιουργία νέας γνώσης, κατά κάποιο τρόπο, παρεμποδίζεται, όταν οι επιχειρήσεις παίζουν τόσο τεράστιο ρόλο στον πανεπιστημιακό χώρο.

Τώρα η κατάσταση αυτή τί επιδράσεις έχει στη δημοκρατία πέρα από αυτά που είπαμε μέχρι τώρα; Όταν συζητάμε για δημοκρατία, μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο διαστάσεις: μια φιλελεύθερη διάσταση που έχει να κάνει με τον πλουραλισμό, με το κατά πόσο υπάρχουν περισσότερα από ένα κέντρα δύναμης και κατά πόσο αυτά τα κέντρα δύναμης ανταγωνίζονται το ένα το άλλο πάνω σε ουσιαστικά προβλήματα. Η δεύτερη διάσταση, η δημοκρατική, σχετίζεται με το πρόβλημα της συμμετοχής των πολιτών στην πολιτική διαδικασία. Όταν η συμμετοχή είναι πολύ αδύνατη, έχουμε ένα δημοκρατικό έλλειμμα. Σε ό,τι αφορά τη φιλελεύθερη διάσταση, βλέπουμε ότι σήμερα ο πλουραλισμός έχει αμβλυνθεί. Όπως μας λέει ο Bourdieu, το οικονομικό κεφάλαιο είναι τόσο δυνατό που λίγο πολύ αγοράζει αυτόματα πολιτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο. Βέβαια, θα μου πείτε και παλιά το οικονομικό κεφάλαιο στον καπιταλισμό μπορούσε να αγοράσει πολιτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο. Αλλά τώρα υπάρχει μια ποιοτική διαφορά, υπάρχει ένα ποιοτικό άλμα που γίνεται όλο και πιο προφανές, αν σκεφτούμε για παράδειγμα το θέμα Murdoch που σας ανέφερα πιο πάνω. Όσο για τη δημοκρατική διάσταση νομίζω ότι υπάρχουν τρεις λόγοι που βλέπουμε ότι η συμμετοχή σήμερα έχει αμβλυνθεί. Πρώτον υπάρχει η απαξίωση του πολιτικού προσωπικού που θεωρείται λίγο πολύ ως έρμαιο των ΜΜΕ και του οικονομικού κεφαλαίου. Υπάρχει απαξίωση των κομμάτων γιατί σήμερα τα κόμματα, σε όλη την Ευρώπη και τον

ανεπτυγμένο κόσμο, τείνουν να συγκλίνουν, να μην έχουν ουσιαστικές διαφορές, πράγμα το οποίο οδηγεί στην αδιαφορία των πολιτών για τις κοκορομαχίες μεταξύ των κύριων κομμάτων. Και επιπλέον βέβαια η νεοφιλελεύθερη κατάσταση, επειδή δημιουργεί ανεργία και περιθωριοποίηση, οδηγεί στην αύξηση της εγκληματικότητας και στη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού. Οδηγεί στην αλλοτρίωση και στην πολιτική απάθεια.

4. Αυτά συμβαίνουν στη Δύση. Αν πάμε τώρα στην άλλη άκρη του κόσμου, στην Ασία και πάρουμε για παράδειγμα την Κίνα, εδώ πρώτα από όλα βλέπουμε εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης που βασίζονται στις εξαγωγές, στις ξένες επενδύσεις και στη φθηνή εργασία (τα συνδικάτα δεν έχουν αυτονομία). Αυτό το αυταρχικό μοντέλο της υψηλής ανάπτυξης δημιουργεί τεράστιες ανισότητες λίγο πολύ σαν τις ανισότητες που είχαμε στην Ευρώπη στο 18^ο και 19^ο αιώνα στις απαρχές της εκβιομηχάνισης. Αλλά αυτό που έχει σημασία στην Κίνα είναι ότι, ενώ οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι, οι φτωχοί δεν γίνονται φτωχότεροι. Στην Κίνα, και αυτό είναι κάτι που δεν το ακούμε συχνά, ιδίως στο χώρο της Αριστεράς, είναι ότι η απόλυτη φτώχεια έχει μειωθεί από το 40% στο 20% περίπου. Αυτό σημαίνει ότι εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ξεφύγει από την απόλυτη αθλιότητα, να μην έχουν να φάνε, να μην έχουν καθαρό νερό, να μην έχουν σχολεία κτλ. Και βέβαια η μείωση της απόλυτης φτώχειας είναι μια προϋπόθεση της δημοκρατίας - δεν φέρνει τη δημοκρατία αλλά είναι μια αναγκαία αλλά όχι και ικανή προϋπόθεση για την ανάπτυξη της δημοκρατίας. Συνήθως σήμερα στα αρνητικά για την Κίνα ακούμε συνέχεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα που καταπατούνται, για το νόμπελ που έχει πάρει ο κινέζος αντιστασιακός κτλ. Αλλά αυτό που δεν ρωτάμε είναι, αν το πολιτικό σύστημα ανοιγόταν συγχρόνως με το οικονομικό, όπως έγινε στη Ρωσία, τα πράγματα θα ήταν καλύτερα; Και σε σχέση με το ποιο είναι το μέλλον της

δημοκρατίας στην Κίνα, θα ανοίξει και το πολιτικό σύστημα; Αν κοιτάξουμε την Ν. Κορέα και την Ταϊβάν, βλέπουμε ότι και αυτές ξεκίνησαν με μια ανάπτυξη πολύ αυταρχική, με έναν αυταρχικό καπιταλισμό. Βασικά ήταν στη δικτατορική περίοδο, όπου οι χώρες είχαν μια εντυπωσιακή ανάπτυξη σαν την κινεζική. Αυτή η ανάπτυξη δημιούργησε μεσαία στρώματα τα οποία στη συνέχεια πίεσαν για το άνοιγμα του συστήματος. Και σε αυτές τις χώρες, αν και δεν έχουμε μια δημοκρατία που να δουλεύει και να λειτουργεί όπως η δυτική, έχουμε ένα πλουραλισμό, έχουμε μια συμμετοχή, έχουμε κάποιες ελευθερίες. Δεν αποκλείεται η Κίνα να ακολουθήσει το ίδιο μοντέλο.

Αν μου δίνει ο συντονιστής μερικά λεπτά ακόμα, θα ήθελα να απαντήσω στο ερώτημα, αν μπορεί να υπάρξει ουσιαστική δημοκρατία σήμερα. Η απάντηση είναι δύσκολη. Μια σύντομη απάντηση θα ήταν πως, όσο το παγκόσμιο σύστημα εξακολουθεί να ελέγχεται κατά το νεοφιλελεύθερο τρόπο, η δημοκρατία θα έχει πολλές ελλείψεις. Αλλά το θέμα είναι: είναι εύκολο να αλλάξει ο νεοφιλελεύθερος χαρακτήρας της παγκοσμιοποίησης; Η απάντηση είναι πως δεν είναι καθόλου εύκολο - τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα. Ή για να το πω διαφορετικά: αν το πέρασμα από την πρώιμη εκβιομηχάνιση, όπου είχαμε μια ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας σε ένα σοσιαλδημοκρατικό σύστημα, όπου είχαμε μια ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας πήρε εκατό χρόνια περίπου, πόσο θα πάρει για να φτάσουμε σε μια νέα ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας; Όσο υπάρχει αυτή η ανισορροπία, όσο δεν υπάρχει μια αλλαγή σε ένα παγκόσμιο επίπεδο ή τουλάχιστον στο ευρωπαϊκό επίπεδο, για μια μικρή χώρα είναι δύσκολο να έχουμε μια δημοκρατία που να λειτουργεί σωστά. Υπάρχει βέβαια ένας μικρός αριθμός δημοκρατικών χωρών (ιδίως στις σκανδιναβικές χώρες) που πέτυχαν τρεις στόχους: (1) μια ισόρροπη ανάπτυξη, (2) χαμηλή ανεργία και (3) διατήρηση του ισχυρού κοινωνικού κράτους. Και αυτοί οι τρεις στόχοι οδηγούν σε μια δημοκρατία που λειτουργεί σωστά. Πώς τα κατάφεραν; Πρώτον, με μαζική

επένδυση στην Παιδεία. Δεύτερον, με τη θεσμοποίηση της συνεργασίας μεταξύ κράτους, κεφαλαίου και εργασίας. Κάθονται όλοι σε ένα τραπέζι χωρίς κοκορομαχίες και αποφασίζουν για τη στρατηγική της χώρας. Και τρίτον με το σύστημα της flexicurity - δηλαδή με ένα σύστημα που συνδυάζει την ευελιξία με την ανάπτυξη. Σε αυτό το σύστημα, ο εργοδότης μπορεί να απολύσει κάποιον πολύ εύκολα, αλλά από την άλλη υπάρχει ασφάλεια από την άποψη ότι έχει ένα πολύ υψηλό επίδομα ανεργίας, ενώ συγχρόνως κινητοποιείται σε ένα τρίγωνο: αγορά εργασίας-μετεκπαίδευση-υπηρεσίες στην κοινότητα. Τι γίνεται με τη χώρα μας; Για την Παιδεία ξέρουμε. Όσο για τη συνεργασία κράτους-κεφαλαίου-εργασίας, αυτή δεν υπάρχει. Ζούμε σε μια συγκρουσιακή κουλτούρα όπου ο ουσιαστικός διάλογος θεωρείται προδοσία και η flexicurity αποτελεί κόκκινο πανί.

Για να ανακεφαλαιώσω, βασικά έθιξα πέντε σημεία.

1. Δεν υπάρχει μία, αλλά πολλές παγκοσμιοποιήσεις. Αυτό που χαρακτηρίζει τη σημερινή είναι η πρωτοφανής διεισδυτικότητα των παγκόσμιων, οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών μηχανισμών, διεισδυτικότητα που οφείλεται στις νέες τεχνολογίες και που αμβλύνει την αυτονομία του κράτους-έθνους.
2. Η παγκοσμιοποίηση δεν έχει μόνο μια οικονομική διάσταση με κύριους παίκτες τις πολυεθνικές εταιρείες. Έχει, επίσης, μια πολιτική διάσταση όπου κύριοι παίκτες εξακολουθούν να είναι τα κράτη-έθνη. Έχει, επίσης, μια κοινωνική διάσταση με κύριους παίκτες τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και τα νέα κινήματα. Έχει, τέλος, μια πολιτιστική διάσταση όπου οι ελέγχοντες τα παγκόσμια μέσα μαζικής επικοινωνίας έχουν κατορθώσει να δημιουργήσουν μια παγκόσμια καταναλωτική κουλτούρα.
3. Η σχέση κεφαλαίου-εργασίας παίζει καθοριστικό ρόλο - θα έλεγα τον πιο καθοριστικό ρόλο - στη λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Στην

πρώιμη δυτική εκβιομηχάνιση υπήρχε μια ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου-εργασίας - ανισορροπία που οφείλονταν στην ανυπαρξία μαζικής οργάνωσης της εργατικής τάξης. Αυτή η ανισορροπία οδήγησε στην εξαθλίωση των εργατών και στην αποδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών. Σε μια δεύτερη φάση, η ανάπτυξη ισχυρών συνδικάτων και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων έφερε μια ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Οδήγησε σε μια κατάσταση όπου η οικονομική ανάπτυξη συνδυάστηκε με την κοινωνική συνοχή και τη δημοκρατία. Όσο για τη σημερινή παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα, η πρωτοφανής κινητικότητα του κεφαλαίου ξαναδημιούργησε μια νέα ανισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Αυτή η ανισορροπία αποδυναμώνει και τη φιλελεύθερη και τη δημοκρατική διάσταση του σύγχρονου κοινοβουλευτισμού στη Δύση

4. Η ανάπτυξη του αυταρχικού ασιατικού καπιταλισμού, κυρίως του κινεζικού, από τη μια μεριά δημιούργησε τεράστιες ανισότητες στη μετα-μαοϊκή περίοδο, συγχρόνως όμως μείωσε δραστικά την απόλυτη φτώχεια, πράγμα που είναι μια αναγκαία αλλά όχι και ικανή προϋπόθεση εκδημοκρατισμού. Επιπλέον η κινεζική ανάπτυξη δημιουργεί μεσαία στρώματα που, όπως στην Κορέα και στην Ταϊβάν, μπορούν να πιέσουν για το σταδιακό δημοκρατικό άνοιγμα του κινεζικού πολιτικού συστήματος.
5. Τελευταίο σημείο, σαν αποτέλεσμα όλων αυτών των εξελίξεων, μπορούμε να συμπεράνουμε πως η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση από τη μια μεριά αποδυναμώνει τους δημοκρατικούς θεσμούς του ανεπτυγμένου δυτικού κόσμου, ενώ από την άλλη δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για τον εκδημοκρατισμό μιας σειράς χωρών στο λεγόμενο Τρίτο Κόσμο.

Σας ευχαριστώ